

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA PARONIMLAR

Toshtemirov Farhod Shodiyevich

Qarshi davlat universiteti

Lingvistika: o'zbek tili magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7225347>

ARTICLE INFO

Received: 01st October 2022

Accepted: 05th October 2022

Online: 19th October 2022

KEY WORDS

paronim, rus tilshunosligi, turkum, o'zak, paronomaziya, til hodisasi.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida paronimlar, paronimlarni qo'llash va ulardan samarali foydalanish haqida ma'lumot berilgan.

Paronimlar — talaffuzi, eshivilishi va morfem tarkibi o'xshash, leksik ma'nolari boshqa-boshqa yoki qisman yaqin bo'lgan so'zlar. Tilda ana shunday so'zlarning mavjud bo'lish hodisasi paronim i ya deyiladi. Paronimiya muammosi nutqda paronimlarni ataylab yaqinlashtirish yoki ularning ma'nosini bilmay, farqlamay adashtirib qo'llash (nutqiy xato) natijasida kelib chiqadi. Paronimlarning qo'llanishi bilan borlik, bunday masalalar tegishli ravishda nutq madaniyati va uslubshunoslik tomonidan o'rganiladi. «Paronimlar» terminini dastlab Aristotel yasama so'z ma'nosida taklif etgan.

Rus tilshunosligida ko'pincha paronimlar deganda bir so'z turkumiga mansub, bir xil o'zakli so'zlar tushuniladi [mas, adresat — adresant (oluvchi — yuboruvchi), predstavitsya — prestavitsya (o'zini tanitmoq — o'lmoq)]. O'zbek tilshunosligida esa nafaqat bir xil o'zakli so'zlar, balki eshivilishi bir-biriga o'xshash har xil o'zakli so'zlar ham Paronimlar deb

tushuniladi (mas, sharaf — sharob, afzal — abzal, tarif — ta'rif, enlik — ellik, sog'liq — sovliq).

Paronimlarni qo'llashda farqlamaslik, ularni adashtirish til hodisasi emas, balki muayyan til vakillarining shu til lug'aviy me'yorlarini yetarli darajada egallamaganligining natijasidir. Paronimlarni xato qo'llash, odatda, kam tanish bo'lgan so'zlarda uchraydi. Notanish so'zlarning katta qismini terminlar tashkil etadi. Zero, fan va texnikaning tez sur'atlar b-n o'sishi natijasida muayyan tilga (mas, uzbek tiliga) kirgan yangi so'zlar shu tilda mavjud bo'lgan so'zlar bilan talaffuz jihatdan yaqin kelib qoladi, oqibatda yangiyangi paro-nimik qatorlar paydo bo'ladi. Mas, tanbur — tambur, shitob — shtab, ta'rif — tarif, teri — tire va b. Nutqda noaniklikka yo'l qo'ymaslik uchun tildagi paronimlarni farqlay bilish, ma'nolarini to'g'ri ang'lay olish zarur. Shunda «sharaf» o'rniga «sharob», «kompaniya» o'rniga «kampaniya», «tovlanmoq» o'rniga

«toblanmoq», «enlik» o'rniga «ellik» tarzida qo'llashlarga o'rin qolmaydi.

Badiiy adabiyotda, publitsistikada, ommaviy so'zlashuvda matnning, nutqning ifodaviyligi va ta'sirchanligini oshirish maqsadida paronimlardan keng foydalaniladi. Paronimlarni ataylab adashtirib qo'llash kulgili holatni keltirib chiqaradi; bunday qo'llanishlar so'z o'yinida, askiyada, shuningdek, personajlarning nutqiy xususiyatlarini ochib berishda zarur bo'ladi.

Ikki leksemani o'zaro *paronim* deyish uchun (yunoncha *para* - *yonidagi*): 1) yasama leksemalar bo'lishi, 2) ayni bir leksemadan yasalgan bo'lishi, 3) ayni bir turkumga mansub bo'lishi, 4) yasovchi morfemalarining mazmun jihatida umumiylik bo'lishi, 5) yasovchi morfemalari ifoda jihatidan o'xshash bo'lishi kerak.

Rus tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan quyidagi g'arb tillariga mansub leksemalar sanalgan talablarga mos keladi, demak, paronimlar deb qaraladi:

1) *abonent*- ('abonement egasi') - *abonement*- ('biror narsadan ma'lum muddat foydalanish huquqini beradigan hujjat'); bu yerda: a) yasash asosi - *abon*-, b) yasovchilar: -*ent*-, -*ement*;

2) *adresat*- ('pochta yuborilgan kishi yoki tashkilot') - *adresant*- ('poch-tani yuboruvchi kishi yoki tashkilot'); bu yerda: a) yasash asosi -*adres*-, b) yasovchilar: -*at*-, -*ant*;

3) *diplomat*- ('bir hukumatning boshqa hukumat bilan muloqotga vakolatli amaldor kishisi') - *diplomant*- ('diplom ishi yozayotgan kishi'); bu yerda: a) yasash asosi - *diplom*-, b) yasovchilar: -*at*-, -*ant*;

4) *ekonomika*- ('iqtisodiyot') - *ekonomiya*- ('iqtisod qilish', 'tejamkorlik'); bu yerda: a)

yasash asosi - *ekonom*-, b) yasovchilar: -*ik*-, -*iy*.

O'zbek tili leksemalaridan quyidagi juftlarni paronimlar deyish mumkin:

1) *o'pqqin*- ('katta oqin suvning doira shaklida aylanib, turli narsalarni o'z ichiga tortib ketadigan yeri') *o'pqqon*- ('o'pqqin ostidagi bo'sh yer, suv tortilib ketadigan chuqurlik');

2) *quyqa*- ('suyuqlik ostiga yig'iladigan cho'kindi') - *quyqum*- ('suyuqlikdan ajraladigan chiqindi');

3) *sevikli*- ('ko'ngil qo'ygan') - *sevimli*- ('kimdir xush ko'radigan, yoq-tiradigan');

4) *qopag'on*- ('qopish, tishlash odati bor') - *qopong'ich*- ('o'zidan o'zi qopaveradigan');

5) *urish*- (*ur*- fe'lining otdosh shakli) - *urush*- (ot);

6) *alifbe* (kitob) ☒ *alifbo* (harflar sirasi) kabi. Ham mazmun jihatidan, ham talaffuz jihatidan o'xshashlik borligi tufayli bunday paronimlarni farqlab, o'z o'rnida ishlatish ma'lum qiyinchilik tug'diradi, biri o'rnida ikkinchisini xato ishlatib qo'yish hollari uchraydi.

Leksik paronimlar ancha sodda talablar asosida ham belgilanadi: tovushlar tizimi faqat bir tovushga ko'ra farqlanib turadigan ikki leksema ham o'zaro paronim deb qaraladi. Shunday talab bilan yondashish yetarli deyilsa, *alpoz*- ('ahvol', 'yo'sin') - *alfoz*- (*lafz*- leksemasining ko'pligi), *abzal*- (asli *afzor*: 'asbob', 'egar-jabduq') - *afzal*- ('yaxshi', 'ortiq'), *xalos*- ('ozod': *xalos qil*-) - *xolos*- ('faqat'), *tiz*- ('ipga shodala-') - *chiz*- ('chiziq tushir-'), *xush*- ('yaxshi', 'yoqimli') - *hush*- ('kishining sezish, idrok etish, anglash qobiliyati'), *rux* (shaxmat donalaridan birining nomi) - *ruh* ('kishining his-tuyg'ularini aks ettiruvchi kayfiyati'), *obba* (hayrat ifodalaydi) - *obbo* (tashvish ifodalaydi) kabi juftliklarni paronim deyish

mumkin. Talaffuzdagi o'xshashlik tufayli bunday leksemalarni ishlatishda ham qiyinchilik, noo'rin ishlatish voqe bo'ladi. yuborilgan, qabul qiluvchi - uni yuborgan shaxs.

Arxaik va arxaik. Arxaik - antik davrga xos xususiyat, arxaik - eskirgan. Demokratik va demokratik yana bir-ikki so'z. Demokratiya demokratiyani anglatadi. Demokratiyaga xos bo'lgan narsa demokratik deb nomlanadi. Yana bir qiziqarli so'zlar - "do'stona" va "do'stona". Do'stona - do'stlar bilan bog'liq, do'stona - do'stlikka asoslangan. Mantiqiy va mantiqiy. Mantiqiy - to'g'ri, sodiq, izchil. Mantiq mantiq bilan bog'liq.

Paronimik so'zlarni ishlatishga e'tibor berish va ulardan foydalanish bilan bog'liq xatolardan qochish kerak. Paronimlardan foydalanish bilan bog'liq nutqda xatolarga yo'l qo'yilishining asosiy sabablari to'rtta:

1. Berilgan so'zning va hatto bir nechta so'zlarning ma'nolarini etarli darajada bilmaslik.
2. So'zni nazarda tutadigan faoliyat sohasidagi ma'ruzachining qobiliyatsizligi.
3. Banal savodsizlik va so'z boyligining yo'qligi.
4. Nutqdagi rezervasyonlar.

Paronomaziya - undosh so'zlarni ataylab ishlatishdan iborat bo'lgan stilistik raqamni mustahkamlash vositasidir. Ko'pincha paronimiyalar so'zlari paronomaziya yaratish uchun ishlatiladi. Ushbu hodisaning misollarini bunday jumalarda ko'rish mumkin:

Men xizmat qilishdan xursand bo'laman - xizmat qilish juda kasal.

U ajoyib yigit emas, lekin ajoyib odam.

Paronimlarning maxsus guruhi funktsional uslubda mahkamlash yoki stilistik ranglarda farqlanadigan ishlardan iborat: ish - ish, jonli - jonli. (16)

Paronimlarning nutq qismlarida tarqalishi juda notekis. Birinchi navbatda, sifatlar va qo'shimchalarni birlashtirgan sifatlar paronimlari fe'l atributlarining yo'qolishi natijasida sifatarga aylandi (jami 2500 birlik). Ikkinchi o'rinda muhim paronimlar (1000 birlikdan ko'proq) joylashgan. Uchinchi o'rinda og'zaki paronimlar (400 birlikdan ortiq) (11)

Paronimik seriyalar ikkitali (ko'pchilik) yoki ko'p xonali bo'lishi mumkin, ba'zi hollarda oltitadan ettitagacha yoki undan ko'p qismlarga bo'linadi. Masalan: elitist - elita, typo - obunani bekor qilish, yutish - yutish, suvli - suv - suv, ochlik - ro'za tutish - ochlik e'lon qilish, qonli - qonli - qonli - qonli - to'lash - to'lov - to'lov - to'lov, qimor - o'ynash - o'ynash - o'ynoqi - ko'pikli - o'yin. Ba'zi mualliflar paronimiya fenomeni kengaytirilgan tarzda talqin qiladilar, so'zlarni tovushga o'xshash har qanday so'zlar (va faqat bitta emas). Bu holda burg'ulash - triller, lanset - cimbiz, forcemeat - farce, eskalator - ekskavator, egilgan vitraj oynasi va boshqalar kabi undosh shakllar paronim sifatida tan olinishi kerak, ammo ularning nutqdagi yaqinlashishi tasodifiy bo'lib, butun tizim munosabatlariga bog'liq emas. tili. Bundan tashqari, turli xil undosh undosh so'zlarni taqqoslash ko'pincha tabiatda sub'ektivdir (biri uchun superelevatsiya - vitraj oynalari o'xshash ko'rinadi, boshqasiga - superelevatsiya - sarob).

Paronomaziya - bu yaxshi lingvistik instinkt va hazil tuyg'usi bilan o'quvchilar tomonidan qadrlanishi uchun mo'ljallangan pun. Ko'pincha u nafaqat ovozga, balki semantik uyg'unlikka ham asoslanadi. Paronomaziya shuningdek o'quvchilar e'tiborini jalb qilish uchun sarlavha sifatida ishlatiladi, masalan: "O'zini o'zi boshqarish yoki o'zboshimchalikmi?"

35. "Bu yigit aqlsiz kechalar o'tkazishni va kechki ovqat paytida qahramonona janglarni qilishni yoqtirmaydi." ("Yulduzlar olami", № 11-2003)

Shovqinli ad - 1. Shovqin chiqaradigan, shovqinli, 2. shovqinli, jonli. 3. Ishonchli, jonli munozara, sensatsion.

37. "Tuyaqush fermasi yaqinida qirollik qirg'oqlari boqiladigan pitomnik ochildi (Lisa, № 35-2003)

Regal adj 1. Ulug'vor, ulug'vor. 2. Podshoh, rohib bilan bog'liqlik; qirolga tegishli.

38. "Xavfsiz va samarali o'simlik vositasidan foydalanish yaxshidir." ("Telesem", № 44 / 157-2003)

Samarali adj - 1. kerakli natijalarga olib keladigan, haqiqiy.

2. Eng katta samarani berish, natija yanada mukammal, samarali bo'ladi.

Bir so'z bilan aytganda, paronimlar fikrlarni aniq ifoda etish vositasi sifatida zamonaviy matbuotda yuqori chastotada ishlatilgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Paronimlardan to'g'ri foydalanish ustunlik qiladi, buni yuqorida keltirilgan davriy nashrlarning misollari tasdiqlaydi. Buni paronimiya fenomeni zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilayotganligi bilan izohlash mumkin. Paronimlar universitet o'quv dasturiga kiritilgan. Paronimiyalar lug'atlari va nutq madaniyati bo'yicha darsliklar nashr etilgan. Matbuot tilida paronimlardan noto'g'ri foydalanish mavjud. Foydalanish qoidalari bilan bunday nomuvofiqlikning eng yorqin namunalari kiyinish, to'lash - to'lash - to'lov, fakt-omil, haqiqiy samarali, yagona - noyobdir.

References:

1. Beloshapkova VA, Brizgunova EA, Zemskaya E.A. Hozirgi rus tili: darslik. finol uchun. maxsus baland botinkalar; ostida tahrirlangan V.A. Belashchapkova.- 2-nashr, Rev. va qo'shimcha m, Oliy. maktab, 1989 yil
2. Belchikov Yu.A., Panyusheva M.S. Zamonaviy rus tilining paronimlari lug'ati. - M.; Rus.yaz., 1994.-455s.
3. Valgina N.S. Zamonaviy rus tili; tahririyati ostida N.S. Valginoy: Universitetlar uchun darslik. Ed 6-chi, rev. va qo'shing. - M. Logos. 2001.-480-yillar.
4. Vvedenskaya LA, Pavlova EG, Madaniyat va nutq san'ati. Nutq madaniyati. - M., 2002.-450s.
5. Golub I.B., Rosenthal D.E. Yaxshi nutq sirlari. - M. Xalqaro. Aloqalar, 1993.-280c.
6. Dudnikov A.V., Arbuzova A., I. Vorozhbitskaya I.I. Rus tili: darslik 3-nashr, rev. -M. 1981-430 yillarda o'rta maktab.
7. Dunaev A.I., Dymarskiy M.Ya. Kozhevnikov A.Yu. Rus tili va nutq madaniyati; universitetlar uchun darslik; Ed V.D, Chernyak.- M. o'rta maktab; S-PB. RGPushi A.I. nashriyoti Gertsina, 2002.-509s.
8. Kazartseva O.M. Og'zaki muloqot madaniyati: o'qitish nazariyasi va amaliyoti: Darslik M. Flintning 2-nashr, Fan, 1999 yil 5-son.
9. Qizil V.V., yillikmi yoki yillikmi? Rus tili 1999 yil №5.
10. Krasnyx V.V. Sayyohmi yoki sayyohmi? Rus tili 1999 yil №6.
11. Qizil V. Hayotda yoki hayotda? Rus tili 2000 yil №1.
12. Shirshov I.A. Nervlar va asablar. Rus tili 1995 yil №6.
13. Maksimov M.Yu. Rus tili va nutq madaniyati; Qo'llanma. Ostida tahrirlangan M.Yu. Maksimova - M. 2001.-198c.

14. Pleschenko T.P. Stilistika va nutq madaniyati: darslik; Ostida tahrirlangan P.P. Mo'ynali kiyimlar - Mn.: "TetraSystems", 2001.-544s.
15. Fomina M.I. Zamonaviy rus tili. Leksikologiya - Moskva 1978 yil
16. Chernyak V.G. Rus tili va nutq madaniyati; Ed V.G. Chernyak.-- M. 2003.-203s.